

sokról – mennyisége arányban áll a kiadásban megjelent középkori írásos forrásokkal, illetve ezen forrásanyag feldolgozottságával. További vizsgálható kérdés lenne még a nyelvi szubsztrátum latinra kifejtett hatása; esetleg még, hogy mely fogalomkörben fordulnak elő leginkább a hapaxok vagy a ritka szavak? A sok egyszeri olvasat talán megérdemelne a későbbiekben egy alaposabb vizsgálatot.

Régi kiadások paleográfaiilag helytelen olvasata eredményezhette például az *in annea* és *in explectus* alakokat, amelyekről nagyon helyesen utal a szócikk szerzője az *in antea* és az *inexpletus* helyes alakra (110, 2. hasáb, 34–35. sor). Gyöngyösi *Directorium* című művében a *reprimantur* mellett zárójelben szerepel, hogy a kiadásban (Róma, 1520 előtt) *rpreimantur* van (159, 2. hasáb, 4–5. sor). Hajlanék azt mondani, hogy az ilyen nyilvánvaló tévedésekkel és nyomdahibákkal egyáltalán nem szükséges foglalkozni. Némi merészséggel a szócikk összeállítójának is gyanúsnak tűnő *ininde* alakot – az *inde* helyett – talán e csoportba sorolnám (244, 2. hasáb, 52. sor).

Rátérve egy konkrét példára: az *illuminatio* szó jelentései közül azt az egyet hiányolom, amelyik a vakságból való nem átvitt értelmű, hanem tényleges

meggyógyulást, a vak szem megvilágosodását jelenti. Erre példát a Fontesban is megtalálható Hadnagy Bálint 1511-ben Velencében megjelent mirákulumos könyve szolgáltat, a 63. és 66. fejezetben: Cap. 63. „Quidam sacerdos... per plures annos cecus existens in tantum, ut neque horas dicere, neque divina celebrare potuit, circa festum beatorum Petri et Pauli venit, causa devotionis ad visitandum corpus sancti Pauli primi heremite referebatque cunctis audientibus idem sacerdos, quod ipse devoto animo sepiissime sanctum Paulum in adiutorium sue illuminationis invocasset.” – Cap. 66. „Quidam agricola... lumine orbatus annis plurimis ducatu aliorum indigens pro illuminatione oculorum suorum sepe sanctum Paulum heremitam, ut dicebat, invocavit. Et recuperato uno oculorum...”

Záró megjegyzésként örömmel nyugtázzhatjuk, hogy egy-két elválasztási figyelmetlenségtől eltekintve (Huny-adiak: 343, 1. hasáb, 2. sor) alig találunk sajtóhibát a szövegben (*nitentes* helyett *nitenetes*: 130, 2. hasáb, 26. sor).

A szótár készítői irigylésre méltó helyzetben vannak: van munkájuk bőven ad multos annos, és eközben a legfontosabbra, magukra a forrásokra figyelhetnek.

Sarbak Gábor

**BITSKEY ISTVÁN: VIRTUS ÉS RELIGIO
(TANULMÁNYOK A RÉGI MAGYAR IRODALMI MŰVELTSÉGRŐL)**
Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 276 l.

Bitskey István kötete az elmúlt néhány év tanulmányait gyűjti egybe. A legújabb 1996-os, többségük első változata folyóiratcikk vagy előadás formájában 1997–98-ban készült, és több dolgozat a

könyv megjelenésének évéből, 1999-ből származik. A gazdag összeállítás darabjait többféle szempont szerint lehetne csoportosítani. Az anyag egységbe szerkesztésének két fő rendezőelvét vélem felfedezni.

Az általánosabb tanulságokkal, nagyobb ívű áttekintésekkel szolgáló blokkok fogják közre azokat a fejezeteket, amelyek sokszor a mikrofilológia eszközeivel mutatnak be fontos témákhoz kapcsolódó részletkérdéseket, el nem hanyagolható, eddig ismeretlen vagy figyelmen kívül hagyott adalékokat.

A „generális” rész első felében (*I. Emlekezet és örökség*) Bitskey a régi magyar irodalom jól ismert jelenségeit veszi sorra. Ez azonban nem egyszerű összefoglalás: az egyes korszakokból azokat a mozzanatok ragadja ki, amelyek segítségével bemutathatja, hogyan válhatott a kötet címében is szereplő religió az irodalom alakulásának meghatározó tényezőjévé a régiségben. A kötetet záró egységben (*V. Hagyományok továbbélése*) régi irodalmunk hatását a szerző először Németh László esszéiben és tanulmányaiban, majd Kányádi Sándor költészetében vizsgálja. Ezek után a legáltalánosabb, egyben legidősebb kérdésre tér: hogyan lehetnek jelen az egységesülő Európába törekvő, 21. századi Magyarország szellemi világában nemzeti múltunk értékei? A kultúra mibenlétét és hasonló elvont problémákat taglaló fejtegetéseit a jövő értelmiségének neveléséhez kapcsolódva nagyon is konkrét állásfoglalások egészítik ki, például az egyszakos képzés elmarasztalása a bölcsészkarokon.

Ebben a keretben helyezkednek el a kötet zömét kitevő „speciális” tanulmányok, sok-sok ponton kiegészítve irodalomtörténeti ismereteinket. A felső-magyarországi események elemzése során (*II. Régió és literatura*) életrajz és írói munkásság egymásra vetítése árnyal egy-egy portrét. Pázmány kassai missziójának részletei új megvilágításba helyezik a

Felelet keletkezését. Pyrker János egri tevékenységének mélyreható vizsgálata az érsekről alkotott hagyományos, nem éppen hízelgő képet kedvezőbb irányba módosítja.

Külön fejezetet alkotnak a végvári harcokhoz kapcsolódó írások (*III. Török veszedelem – magyar irodalom*). Megtudjuk, hogyan jelennek meg a nemzeti sors humanista toposzai Tinódi sajátos közegében; Balassi egri lovastiszti korszakának jelentősége az életmű egészében talán még az eddigieknél is nagyobb hangsúlyt kap. A kötet címében a religió társaságában szereplő virtus ebben a részben kerül behatóbb tárgyalásra: a fogalom négyféle értelmezését kísérhetjük figyelemmel a régiségben.

A Pázmány-blokk (*IV. Hitvita, retorika, nemzettudat*) öt tanulmánya különböző szempontokból vizsgálja a kardinális tevékenységét. A Kalauz ókeresztény forrásainak számbavétele és az egyházatyák idézésének módja meggyőzően mutatja be, milyen szerepe van Pázmánynak abban, hogy a patrisztika szellemi öröksége irodalmunk részévé válhatott. Sokoldalú az érsek és a Zrínyiek kapcsolata. Bitskey rámutat azokra a pontokra, amelyek bizonyítják, hogy a szigetvári hős kultuszának alakításában Pázmánynak is része volt; a *Szigeti veszedelem* egyes gondolatainak forrásai ugyancsak nem függetlenek életművétől. Az eddigieknél pontosabban látjuk szerepét a fiatal Zrínyi neveltetésében.

Rendkívül fontosnak tartom a retorikai elemzéseket. A szóban forgó tanulmánykötet megjelenése előtt éppen húsz évvel látott napvilágot Bitskey alapvető monográfiája (*Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., 1979), amelyben nemcsak hogy hosszú

évtizedek után ismét Pázmányra irányította a figyelmet, hanem a prédikációkat irodalmi szempontból is méltatta. Régebbi kutatásait újabbakkal folytatva Bitskey megalapozottan mondhatja: „Pázmány [...] korszerű retorikai képzettséggel rendelkezett, s a szónoklattan valamennyi mesterségbeli fogását alkalmazta a megfelelő szövegösszefüggésben. A rendelkezésre álló nyelvi fegyvertárat hatásosan használta céljai érdekében, a formákat azonban kiemelkedően széleskörű egyéni erudíciója s a magyar köznyelvben megismert fordulatok révén keltette életre” (158). Az állítást alátámasztja a sok pontos, finom megfigyelés, különösen az *Öt szép levél* elemzésében. A szövegeket saját koruk követelményrendszerével szembe-állítva sok mindent megérthetünk az alkotás lényeges mozzanataiból, a művek létrejöttének folyamatából.

Az irodalmi kánonok megvalósulásának módjait keresve Bitskey nemcsak saját munkásságában következtet, hanem egy immár hosszú évtizedeken átívelő folyamatnak is meghatározó egyénisége. A magyar irodalmi gondolkodás vizsgálata nem képzelhető el a Bán Imre alapvető könyvecskéjére (*Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 1971) való hivatkozás nélkül. Mestere nyomdokain haladva Bitskey egyre jobban elmélyül a teoretikus munkák ismeretében, és nem hagyja figyelmen kívül elmélet és gyakorlat összefüggéseit sem. Munkásságával iskolát teremtett, ezt mutatja követőinek szélesedő köre. Közvetlen tanítványainak vagy környezetének tagjai közül a már nevet szerzett irodalomtörténészek mellett egyre többen válnak ismertté, gondoljunk csak például Csorba Dávid, Gábor Csilla, Győri L. János, Imre Mihály, János

István, Oláh Szabolcs, Restás Attila, Tasi Réka nevére.

Visszatérve a tanulmánykötethez: amennyire örvendezhetünk tartalmi gazdagságának, annyira sajnálhatjuk, hogy ez a kiadvány is alkalmat ad a szomorkodásra egy régi szakma lassú elsorvadása miatt. A Gutenberg-galaxis történetében kialakultak a könyvek elkészítésének mesterségbeli szabályai, és ezeket a kiadói szerkesztőségekben sokáig alkalmazták is. Aztán az ide tartozó tudnivalók fokozatosan feledésbe merültek, és egyre többen gondolják úgy – tisztelet a kivételnek –, hogy a kézirat könyvvé válásához mindössze tördelőprogramokra és nyomdai kapacitásra van szükség. A Felsőmagyarország Kiadó jelen produktuma sajnos a rossz példák sorát gyarapítja.

Kicsinyes dolognak tűnhet betűhibákat szóvá tenni, mégis elkerülhetetlen, ha jelentős mértékben rontják a kiadvány színvonalát. Nem válik a szedő (korrektor, szerkesztő) becsületére, ha egy-egy kevésbé ismert szót nem sikerül helyesen leírni (vagy a rossz változatot felismerni). A javítatlan elütéseknél is kellemetlenebb, amikor az olvasó a magyar helyesírás szabályainak hiányos ismeretére kénytelen következtetni. Az ilyesmit akkor sem kellenek jó benyomást, ha elszórva bukkannak elő, de különösen kínos, ha néhány lapon belül, netán laponként több is szemet szúr (másvallsúakról, egyyik, 16-17. században [kiskötőjelle!] – 149; ígéret – 150; tradicionális, széleskörű – 151; Quinitilianus, szatirába, retroikus – 152). Az elválasztási hibákat a programok nem mindig tudják automatikusan kizárni, de egyedileg lehet javítani őket. A régies írásmóddal idézett szövegek elválasztása általában jó (ki tугy-gya – 153), de van,

amikor nem (azt sem tug-gyátok – 154). Néha az egyszerűbb esetek is problémát okoztak (zsolt-árok – 230, 237; szer-inte – 250). A címek idézése, az írásjelek használata is sok kívánnivalót hagy maga után. A névmutatóban Cs. Varga István (kisbetűvel!), R. Várkonyi Ágnes, T. Erdélyi Ilona, V. Ecsedy Judit a Cs, R, T és V betűnél található, nem pedig a V és E betűnél, ahol a helyük lenne. Az uralkodók, pápák sorszáma jelző római számot a szoros betűrendben ugyancsak lehetett volna hátravetni. Előszavában a szerző megköszöni Lőkös István és Hargittay Emil lektori javaslatait, a címnegyedből viszont nem derül ki, hogy a kötetnek voltak lektorai. A szóvá tett hibák jelentős részét egy figyelmes nyomdai korrektor is kiküszöbölhette volna, de a kiadói szerkesztő mindenképpen felelősséggel tartozik azért, ami keze alól kikerül.

Meg tudom érteni a kiadók gondjait, hiszen nem lehet könnyű a keservesen összekoldult pénzeket beosztani. A nyomdaköltség magas, az anyagárak mellett bizonyára nem futja szakképzett korrektorra, gyakorlott szerkesztőre. De a kényszerű gazdasági szempontok érvényesítése vajon milyen mértékben mehet a színvonal rovására? Olyan kompromisszumos megoldást kellene találni, hogy egy-egy könyv megjelenése ne jelentsen arculcsapást a kiadói szakma becsületének (ha még van olyan) vagy éppen a magyar helyesírás és nyelvhasználat szabályainak.

No de „paulo maiora canamus!” Rokonszenves Bitskey alapállása, tudatosan vállalt hagyománytisztelete. Előszavában maga határozza meg módszerét: „Az esztétörténeti alapozottságú irodalom- és művelődéstörténetnek ahhoz a tradicionális ágához kapcsolódunk, amely Európa-

szerte ma is meghatározó tendenciát képvisel, s amely a különféle posztmodern szemléletmódok mellett is bizonyítja életképességét és nélkülözhetetlenségét. Nemzetközi konferenciák és vaskos tanulmánykötetek sora bizonyítja ezt, a magyar kutatásban pedig Klaniczay Tibor, Bán Imre és Tarnai Andor szellemisége igényel és érdemel folytatást, az általuk jelzett kutatási irányok jelölték ki e kötet írásai számára a legfőbb feladatokat és tájékoztató pontokat” (10).

Tiszteletre méltó a hivatkozott hagyományok felvállalása. Az viszont szomorú, hogy az idézett sorokból mintha egy kis mentegetőzéssel vegyes bizonykodás is kiérződne. Irodalomtudományunk jelenlegi helyzetében sajnos ez sem lenne indokolatlan. Bitskey szóhasználatából egyébként kiderül, hogy ismeri a „különféle posztmodern szemléletmódok” szakzsargonját. Értelmezői közösségről beszél, elvárásai horizontról és kommunikációs mentalitásról, beszédmódokról és intertextualitásról. Kérdés, hogy az adott összefüggésekben valóban szükség van-e az efféle terminológiára, amikor az esetek többségében kevésbé divatos kifejezések is pontosan érzékeltetnék, miről van szó.

Bitskey István a jelen tanulmánykötet tanúsága szerint sem szorul rá, hogy így próbálja „szalonképessé” tenni magát a tradíciókkal szemben nem mindig türelmes kollégáink számára. Hazai berkeinkben is egyre szaporodnak „az irodalomról való beszéd” módjai, a „szövegértés” irodalomelméleti alapjai mind szilárdabbak lesznek. A módszertani sokféleség sokat segíthet abban, hogy kijelölhessük munkánk céljának és értelmének tágabb viszonyrendszerét. Az elmélet önmagában azonban nem pótolhatja kutatásaink tárgyának alapos

ismeretét, a pozitív tények megbízható feltárását, logikus rendszerezését, összefüggéseik vizsgálatát és az ezekből adódó következtetések levonását, a tanulságok összegzését.

A kötet utolsó tanulmányában egyetemes és nemzeti kultúra összefüggéseit, befogadás és megőrzés együttesét vizsgálva Bitskey a külföldi és hazai értékek integrálódásáról beszél. Ennek során állapítja meg, hogy „szilárd anyanyelvi műveltség nélkül a mégoly alaposan megismert külföldi szellemi javak sem artikulálódhatnak árnyaltan és részletgazdagon, s a másság aligha lesz becsülhető annak számára, aki önmaga azonosságát illetően zavart képzeteket táplál” (254). Önmagunk azonosságával pedig soha nem lehetünk tisztában hagyományaink ismerete nélkül.

Ahogy a szerző a kötet más helyén fogalmaz: „A modern (vagy éppen posztmodern) kor sem nélkülözheti a múlt ismeretét anélkül, hogy szellemi öncsonkítást ne hajtson végre, a történeti látásmód elemi feltétele a régi korszakokban való tájékozottság, a művelődéstörténet által nyújtott tapasztalatok feldolgozása” (15).

Mindehhez Bitskey István jelen könyvével is nagymértékben hozzájárul a maga tradicionális és konzervatív módján, mégpedig e fogalmak legnemesebb értelmében. Tradicionális, mert vállalja, folytatja és újabb eredményekkel gazdagítja a saját maga által megnevezett irodalomtörténeti hagyományokat, és konzervatív, mert múltunk szellemi értékeinek feltárásával lehetővé teszi azok megőrzését.

Bartók István

MEZEI MÁRTA: A KIADÓ MANDÁTUMA (KIADÓI NÉZETEK ÉS ELJÁRÁSOK RÉVAITÓL KAZINCZYIG)

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 192 l. (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 15).

Nagy örömmel és komoly elvárásokkal kezdtem Mezei Márta könyvének olvasásához. Örömöm oka mindenekelőtt az volt, hogy az utóbbi időben – és ezért mindenképp köszönet illeti a debreceni kiadót és szerkesztőket is – egyre gyakrabban jelennek meg a 18. század végének magyar irodalmával foglalkozó szakkönyvek, monográfiák. Úgy tűnik, hogy Bíró Ferenc összegző és az újraértelmezést is fontosnak tartó korszakmonográfiája lendületet adott az e század irodalmával való foglalkozáshoz. A jó monográfia ugyanis mindenekelőtt nem tényeket, eredményeket szentesít, épp ellenkezőleg: nyitva hagy kérdéseket, új kutatási irányokra hívja fel a

figyelmet, mindamellett, hogy természetesen összegez is.

Személy szerint külön is örülhettem, hisz Mezei Márta könyvének megjelenése idején Révai egy elfelejtett verselméleti írásával és *Költeményes Gyűjtemény*-tervével foglalkoztam. Joggal számíthatam tehát – a szerző korábbi műveinek ismeretében – teljesen új kutatási eredményekre, és azokból levezetett elméletekre. Ehhez képest vagy ezzel szemben: *mást* kaptam.

Mezei Márta könyve a szövegkiadók személye szerint két nagyobb fejezetre oszlik: az első rész Révai, Dugonics, Batsányi kiadói vállalkozásaival, míg a má-